

WSTĘP

W polskiej literaturze slawistycznej brakowało do tej pory opracowania, które by w sposób syntetyczny i kompleksowy przedstawiało historię kształtowania się poszczególnych słowiańskich języków literackich.

Krótkie, szkicowe nakreślenie tej problematyki można znaleźć w zbiorczym opracowaniu Franciszka Sławskiego *Języki słowiańskie* (w tomie II książki *Języki indoeuropejskie*, Warszawa 1988). Inny charakter ma również krótkie omówienie typów dróg rozwojowych w procesie kształtowania się narodowych literackich języków słowiańskich w książce Hanny Dalewskiej-Greń *Języki słowiańskie* (Warszawa 1997). Z kolei obszerna monografia Ewy M. Siatkowskiej *Szkice z dziejów literackich języków słowiańskich* (Warszawa 2004) ujmuje badane zagadnienia w sposób problemowy. Autorka prezentuje w niej bowiem rozwój słowiańskich języków literackich w kontekście wielu szczegółowych teoretycznych zjawisk towarzyszących i występujących zarówno w ich historii, jak i współcześnie, na przykład wymarłych języków słowiańskich, języków nowych czy też zagrożonych zanikiem, ale także wpływu ustnej literatury ludowej na procesy standaryzacji, roli przekładów biblijnych, działalności kodyfikatorów itp.

Celem niniejszego opracowania o charakterze materiałowym jest przedstawienie w aspekcie historycznym dziejów współczesnych literackich języków słowiańskich. Może ono również stanowić bazę faktograficzno-źródłową dla szczegółowych ujęć syntetycznych z dziedziny, jaką jest historia języków literackich. Jest to szczególnie zasadne w obecnej sytuacji, kiedy w wyniku zmian polityczno-ustrojowych, dokonanych także w federacyjnych państwach słowiańskich w ostatnim dwudziestoleciu, zarówno mapa, jak i „klasyczny” spis dotychczasowych dwunastu języków słowiańskich uległy znacznemu poszerzeniu nie tylko o nowe języki powstałe w wyniku rozpadu języka serbsko-chorwackiego. W konsekwencji, w niniejszym tomie omówiona została również historia języków: serbskiego, chorwackiego, bośniackiego, czarnogórskiego, gradiszczańsko-chorwackiego (burgenlandzko-chorwackiego), kaszubskiego i rusińskiego. Natomiast nie znalazła w nim miejsca historia martwych języków, połabskiego i staro-cerkiewno-słowiańskiego, choć tradycja literacka tego drugiego długo była żywa i obecna w historii wielu języków słowiańskich i ten aspekt został odnotowany.

Języki gradiszczański oraz rusiński – przy uwzględnieniu teoretycznych założeń zawartych w kilku pracach Aleksandra D. Duličenki (np. *Славянские*

литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития, Таллин 1981) – reprezentują tzw. *słowiańskie mikrojęzyki literackie*. W odróżnieniu od klasycznej definicji języka literackiego/standardowego, Duličenko definiuje mikrojęzyk jako język mniejszości narodowej, a w związku z tym posiadający mniejszą liczbę użytkowników, którzy nie identyfikują się jednak z innym językiem narodowym. Język taki funkcjonuje na niewielkim obszarze, obok innego języka narodowego, genetycznie (nie)pokrewnego. Niektóre mikrojęzyki pozostają w bezpośrednim kontakcie z pokrewnym obszarem językowym, inne zaś znajdują się poza tym obszarem (np. gradiszczański, rusiński, rezański). Normę mikrojęzyka cechuje mniejszy stopień kodyfikacji, stąd też jest ona mniej stabilna i funkcjonalnie zróżnicowana, a w porównaniu z językiem literackim, zakres funkcji społecznych pełnionych przez dany mikrojęzyk jest także mniejszy. Mikrojęzyki o małym zasięgu, występujące na przykład na terenie Bułgarii czy Słowenii, zostały omówione w ramach poszczególnych rozdziałów.

Termin *mikrojęzyk* funkcjonuje w opozycji do *języka regionalnego*, który charakteryzuje się nieskodyfikowaną normą językową, a jego bogate niekiedy piśmiennictwo powstające w języku „małej ojczyzny” rozwija się obok standardowego języka narodowego. Takimi literackimi językami regionalnymi są niewątpliwie dialekty czakawski i kajkawski w Chorwacji. Status języka regionalnego ma także język kaszubski.

Niniejsza monografia jest opracowaniem zbiorowym, stąd też w założeniu przyjęto pewne wspólne ustalenia. Dotyczyły one głównie informacji zawartych w części wstępnej poszczególnych artykułów, między innymi ogólnych informacji na temat kraju, liczby użytkowników czy wiadomości historycznych. W pozostałych kwestiach, odnoszących się do historii standardów literackich poszczególnych języków słowiańskich pozostawiono Autorkom i Autorom pełną swobodę, ufając ich kompetencjom, a oni przedstawiali konkretne problemy w sposób indywidualny, z uwzględnieniem specyfiki procesów zachodzących w historii każdego z języków. Dotyczyło to zarówno przyjmowanych przez nich chronologicznych etapów rozwoju poszczególnych języków, których cezury często są różne, jak i opisu innych czynników zewnętrznych, które determinowały sposób i rezultat standaryzacji danego języka.

W opracowaniu występuje zarówno termin *język literacki* oraz, najczęściej synonimicznie używany, *język standardowy*. W językoznawstwie polskim pierwszy z nich ma większą frekwencję użycia, choć upowszechnia się i drugi termin, występujący powszechnie na przykład w naukowej literaturze południowo-słowiańskiej. Wspólnym elementem licznych definicji *języka literackiego* jest niewątpliwie jego oparta na tradycji postać pisana, odróżniająca go od innych odmian języka, co nadawało językowi ponaddialektalny charakter. Z kolei definicja *języka standardowego* podkreślała jego ponaddialektalność, obecność normy preskrypcyjnej, wielofunkcyjność oraz elastyczną stabilność, czyli zdolność systemu do ewolucji. W rezultacie, obok terminów *kodyfikacja* i *normalizacja*

określających „proces kształtowania się języka literackiego” pojawia się także termin *standaryzacja*.

Problemem wymagającym rozstrzygnięcia była również klasyfikacja prezentowanych języków literackich. W literaturze naukowej funkcjonuje dychotomiczny podział na *Slavia Romana (Latina)* i *Slavia Orthodoxa*, zastosowany między innymi przez Hannę Dalewską-Greń, a odzwierciedlający przynależność krajów i języków słowiańskich do dwóch różnych sfer wpływów, w których głównym wyróżnikiem była religia jako ówczesny, hierarchicznie nadrzędny czynnik kulturowo-cywilizacyjny. Konkretnie sprowadzał się on do roli, jaką pełniły na tych terenach Kościoły – katolicki i prawosławny. Na płaszczyźnie języka skutkowało to wprowadzeniem „swoich” języków w funkcji liturgicznej, literackiej i urzędowej do piśmiennictwa słowiańskiego, czyli łaciny na terenie *Slavii Romana* i staro-cerkiewno-słowiańskiego na terenie *Slavii Orthodoxa*.

Oba te języki odegrały ogromną rolę w procesach standaryzacyjnych języków słowiańskich i ich wpływy każdorazowo zostały wyczerpująco opisane w poszczególnych rozdziałach.

Wyrażna granica między tymi dwiema sferami przebiega przez Słowiańszczyzną północną, w której języki zachodniosłowiańskie pozostawały w sferze wpływów kultury łacińskiej, zaś wschodniosłowiańskie w kręgu cerkiewnym.

Na obszarze Słowiańszczyzny południowej granica wpływów kulturowych nie pokrywa się z podziałem ze względu na kryterium językowe, według którego wydziela się tu grupę wschodnio-południowosłowiańską (języki bułgarski i macedoński) i zachodnio-południowosłowiańską (języki serbski, bośniacki, czarnogórski, chorwacki i słoweński). Tak więc Bułgaria, Macedonia, Serbia i Czarnogóra należą do *Slavii Orthodoxa*, natomiast dalszą jednoznaczną klasyfikację komplikuje sytuacja Bośni, gdzie obok zarówno katolicyzmu, jak i prawosławia obecny był Kościół bogomilski i islam. Do *Slavii Romana* należą Słowenia i Chorwacja, choć tę ostatnią zalicza się także do *Slavii Orthodoxa*. Ponadto opisana dychotomia od czasów reformacji powiększa się o trzeci zespół. Przynależność do *Slavii Reformata* w mniejszym lub większym stopniu również wpływała na historię języków: słoweńskiego, chorwackiego, czeskiego, słowackiego, obu łużyckich czy kaszubskiego.

W niniejszej pracy wybrano więc, jako bardziej neutralną i usystematyzowaną, tradycyjną klasyfikację odwołującą się do kryterium genetycznego, a mianowicie podziału języków słowiańskich na zachodnio-, wschodnio- i południowosłowiańskie.

Historia każdego języka literackiego to innymi słowy jego *historia zewnętrzna*, badająca, najogólniej ujmując, całokształt czynników społeczno-kulturowych wpływających na jego rozwój, w przeciwieństwie do *historii wewnętrznej* zajmującej się ewolucją systemu gramatycznego. Zatem opisywanie historii literackich języków słowiańskich w ramach strukturalnej klasyfikacji genetycznej łączy oba rodzaje ich historii – systemu gramatycznego i standardu literackiego. Przynależność danego języka do konkretnej grupy równocześnie informuje nie tylko

o jego pokrewieństwie genetycznym na płaszczyźnie językowej, ale także tłumaczy i pozwala zrozumieć wzajemne związki i wpływy występujące w obrębie grupy, będące rezultatem interferencji historycznych i kulturowych. Za przykład może posłużyć wspólna geneza języka serbskiego i chorwackiego, czyli ich nowosztokawska podstawa dialektologiczna, która stanowiła dowód identyczności i jedności obu tych języków w okresie stuletniego funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego. Jedność językowa istniała jednak na poziomie systemu, nie zaś na poziomie standardu literackiego.

Jak wiadomo, wśród kryteriów klasyfikacji języków wyróżnia się wspomniane już kryterium genetyczne i typologiczne – oba o charakterze strukturalnym, opierające się na cechach *stricte* gramatycznych, ale też i kryterium wartościujące, o charakterze aksjologicznym – badające fakty zewnątrzjęzykowe (czyli historii zewnętrznej) metodami stosowanymi w socjolingwistyce. Kryterium to odwołuje się do sądów użytkowników o własnym języku, dla których pełni on funkcję symboliczną i jest źródłem określonych wartości, stając się ważnym wyznacznikiem tożsamości narodowej. W kontekście istnienia trzech kryteriów klasyfikacyjnych dopiero zgodność wszystkich trzech potwierdza identyczność danych języków. W wypadku języka chorwackiego i serbskiego istniała tylko zgodność kryteriów lingwistycznych, których nie można uznać za rozstrzygające dla rozróżniania języków, bowiem w procesie ich powstawania ważną rolę odgrywały także świadomość i wola danej wspólnoty językowej, jak i jej przekonanie o wyłączności i odrębności własnego języka, wsparte wspólnotą terytorialną, państwową i kulturową. Stąd też kryterium wartościujące ma większe znaczenie dla funkcjonowania narodowych języków literackich/standardowych niż kryteria odwołujące się do spisu cech gramatycznych.

Trwający nadal w lingwistyce spór o status języków „post-serbsko-chorwackich”, czyli serbskiego, chorwackiego, bośniackiego i czarnogórskiego jest sporem między zwolennikami klasyfikacji języków wyłącznie według kryterium genetycznego, i w konsekwencji negującymi ich odrębność, a zwolennikami kryterium wartościującego, które potwierdza samodzielny status nowo powstałych języków. Podobne spory toczono wokół języka bułgarskiego i macedońskiego.

Ze względu na tematykę opracowania skupioną na historii języków literackich, cechy gramatyczne poszczególnych języków przytoczono w wyborze na końcu rozdziałów. Dokładniejsze informacje można znaleźć na przykład we wspomnianym na początku artykułu Franciszka Sławskiego.

Celem niniejszej książki był także przystępny i jasny sposób przedstawienia tytułowego tematu, umożliwiający korzystanie z niej nie tylko specjalistom, co tłumaczy ograniczenie liczby przypisów w tekście i odesłanie Czytelnika do podstawowych pozycji literatury przedmiotu zamieszczonych na końcu rozdziałów.

Barbara Oczkova